

**Dilqəm
ƏHMƏD**

(əvvəli ötən sayımızda)

Bu mənzərə, həqiqətən, görülməyə dəyərdi.

Sabiq Qars millət vəkili Abdas Çetinin rəyasətində baş tutan toplantıda günün əhəmiyyətini universitet yoldaşım hörmətli Mustafa Vəkiloğlu gözəl bir çıxışla dəqiq və ətraflı şəkildə izah etdi. O gün Türk Ocağının yığıncaq salonu bir çox dostların da həyəcanlı çıxışlarına şahid oldu. Bu arada mən də o günün mahiyyətinə uyğun olaraq universitet xatirələrindən birini hörmətli iştirakçılara təqdim etmək bəxtiyarlığına qovuşdum. Ardınca hörmətli Türk Ocağı idarəçiləri və "Mücahit" məcmuəsi nəşirləri bu çıxışımı eyni dərjədə dərc etmək arzularını izhar etdilər. Mən də bu gənc və idealist yoldaşların arzularını yerinə yetirərkən o gün toplantıda olmayan "Mücahit" oxucularına da xitab etmək fərsətini qazandığım üçün məmnunam.

Bəhs edəcəyim xatirəmə keçməzdən əvvəl hadisələrin cərəyan etdiyi məkən və siyasi vəziyyət və şərtləri qısaca izah etməyim vacibdir.

Hadisə Moskvada baş verib. Həmin tarixdə Moskva Universitetinin Tibb Fakültəsi tələbələrindən idim. Ali təhsilimi orada almağımın səbəbi budur: 1293 hərbi (1877-1878-ci illərdə baş verən Osmanlı-Rusiya savaşı – D.Ə) nəticəsində məmləkətim Qars ruslarla imzalanan müqaviləyə görə onlara tərk edilmişdi. Təbii olaraq bizlər də rus hakimiyyətinə tabe idik. 1336-cı ilə qədər, yəni 43 il bu vəziyyət davam etdi.

Çar Rusiyasında on bir universitet vardı. Moskva Universiteti bunların ən qədimi idi. Moskva Universiteti və digər ali məktəblərin 50 min tələbəsi mövcuddu. Bu 50 minin içərisində bizlər, yəni Azərbaycan, Krım, Türküstan və Kazandan gələn 50-yə qədər türk vardı. Bu arada hələ də unutmadığım vilnəslü Cəmil adlı yoldaşımızı yada salmaq olmaz. Cəmilin soyadının Aleksandroviç olmasına rəğmən aşırı türkçülüynü burada cümlələrlə ifadə qüdrətini özümde görmürəm.

Bu bir ovuc türk gəncinin 1913-cü ildə Balkan hərbi sıralarında Moskvadakı türkçülük hərəkatlarına necə bağlı olduqları xatirədir və bir neçə hadisəni yada salacağam.

Moskva Universiteti tələbəsi olan 50 nəfərlik bu qrup milliyyətçilik və türkçülük eşqini mərhum hörmətli İsmayıl bəy Qaspiralından almışdılar. İsmayıl bəy zaman-zaman bizləri toplayaraq bu xüsurlarda hamımızı tənvir və irşad edirdi. Məzarı nurla dolsun.

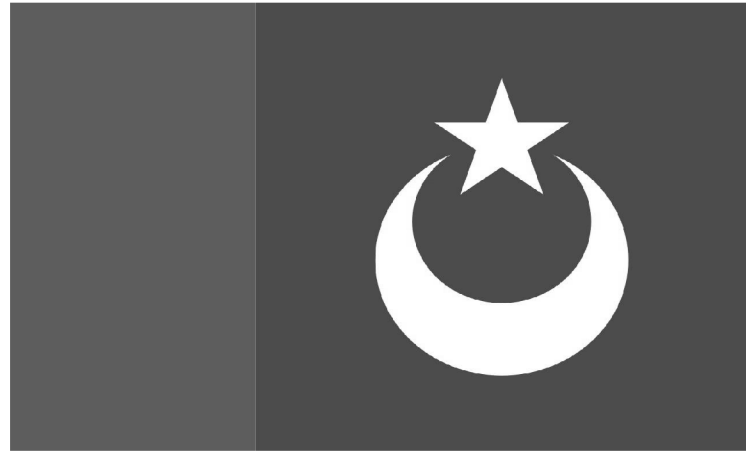
Bu arada biz gənclər bir yarımlaşma dərniyi qurduq. Bu demək zahirən möhtac yoldaşlara yardım qayəsini qarşısına məqsəd qoyur, həqiqətdə isə eyni zamanda gizli olaraq milliyyətçilik və türkçülük ideallarımızı planlamağa imkan hazırlamış olurdu.

Əsasən belə toplantılara hökumət komissarları nəzarət edirdilərsə də, müxtəlif vəsələrlə gizli və komissarı yanımızdan uzaqlaşdıraraq da keçirirdik. Məhz bu toplantılarımız hiss və fikirlərimizin aynası olur, bir-birimizi

tənvir edir, milli hisslərimizi təmin etməyə çalışırıq. Yəni də belə toplantılarımızdan biri idi. Birdən hökumət komissarı və meyyəti içəri girib "Hacızadə kimdir?" dedi. Məndən ayrı da

da sürətləndirdik. Bu əsnada Balkan hərbi də bütün şiddəti ilə davam edirdi. Bu tarixlərdə Moskvada intişar edən iki qəzetin – bunlar "Russkiye Vedomosti" və "Ruskoye Slovo" idilər – məqalələri bizləri daha da hərəkətə keçirdi. Bu qəzetlər "Qızıl Xaç üçün Rusiyada toplanan ianələrin yalnızca Balkan hərbində iştirak edən xristian bolqarlara və yaralılarna göndərməli və sərf edilməlidir" kimi iddialar irəli sürdü.

Bu yazılara görə biz çar istibdadına rəğmən 38 türk Kazan

Əsəd Oqtay kimdir?

İrəvanda oxudu, Qarsda parlament sədri oldu, İstiqlal medalına layiq görüldü

Bu yazılara görə biz çar istibdadına rəğmən 38 türk Kazan türklərindən tüccar Hüseyin Baybekovun evində yığışdıq. Aramızda filologiya tələbələrindən tiflisli Xeyransə adında bir qadın yoldaş da vardı. Bu toplantıda qəzet nəşriyyatları haqqında fikir mübadiləsində olduq, nəticədə bir protesto məktubu hazırladıq. Hamımız məktubun altına imza atdıq və müvafiq yerlərə göndərdik. Bu məktubda hüquqi dövlətlərdən bəhs edilərək Balkan hərbində türk və bolqarların tərəf olduqlarını, Rusiya hərba girmədiyini üçün bitərəf olduğunu, buna görə də tərəfsizlik yetki və öhdəliklərini pozmamaları, şəfqət müəssisəsi olan Qızıl Xaçın qayəsini baltalayacaq hərəkatlara təşəbbüs edilməməsi lazım gəldiyi bildirilirdi...

Hacızadə soyadlı bir yoldaş vardı. Başqa bir məsələyə görə onu axtarırdılar. Onu ələ verməmək və gizlənməsinə vaxt qazandırmaq üçün öne çıxıb "mənim" dedim və eyni zamanda başqa Hacızadə olmadığını söylədim. Komissar məni aşağıdan-yuxarıya süzdükdən sonra axtarıqlarının mən olmadığını söylədim və getdilər. Yoldaşım və adaşım da gizləndiyi yerdən çıxaraq təşəkkür etdi.

Bu kimi sərt nəzarət altında fəaliyyətimizə davam edir, daha

türklərindən tüccar Hüseyin Baybekovun evində yığışdıq. Aramızda filologiya tələbələrindən tiflisli Xeyransə adında bir qadın yoldaş da vardı. Bu toplantıda qəzet nəşriyyatları haqqında fikir mübadiləsində olduq, nəticədə bir protesto məktubu hazırladıq. Hamımız məktubun altına imza atdıq və müvafiq yerlərə göndərdik. Bu məktubda hüquqi dövlətlərdən bəhs edilərək Balkan hərbində türk və bolqarların tərəf olduqlarını, Rusiya hərba girmədiyini üçün bitərəf

olduğunu, buna görə də tərəfsizlik yetki və öhdəliklərini pozmamaları, şəfqət müəssisəsi olan Qızıl Xaçın qayəsini baltalayacaq hərəkatlara təşəbbüs edilməməsi lazım gəldiyi bildirilirdi. Ayrıca rus-yapon hərbinə türklərin iştiraklarından və pul yardımlarından bəhs edirdik. Bu protesto məktubundan məqsədimiz Rusiyadakı 40 milyon türkün belə yazılarla rəncidə edilməməsinin işarı idi.

Bu protesto məktubunun qəzetlərdə nəşri əleyhimizə böyük bir cərəyanın doğulmasına səbəb oldu. Bütün Moskva qəzetləri bu 38 türk haqqında təhqiqat və təqibat açılmasını şiddətlə istəyirdilər. İş alovlanmış, ciddi bir mahiyyət almışdı ki, Qafqazın, Türküstanın, Uralların, Krımın və digər türk ölkələrinin də bizimlə eyni fikirdə olduqlarına dair imzalar toplandı, qəzetlərdə yazılar nəşr edildi. Lehimizdəki bu cərəyan isə qurtulmağımıza səbəb oldu.

Bu hadisədən sonra bizlər də Hilali-Əhmər üçün ianələr toplayır, müsamirələr tərtib edirdik. Eyni zamanda aramızdan iki yoldaş könlüllü olaraq Balkan hərbində iştirak etmək üzərə Türkiyəyə yola saldıq. Sonradan bu yoldaşlardan Arif Kərimov qolundan yaralı və qazi olaraq dönüb təhsilinə davam etdi.

Bu hadisənin təpki böyük olmuşdu. Digər türk ölkələrində və bu arada Azərbaycanın mərkəzi Bakıda bu mahiyyətdə "İslam Cəmiyyəti-Xeyriyyəsi" quruldu. Bu cəmiyyət böyük ianələr toplayırdı. Sonralar rus-türk hərbində çox zərər gören Anadolu xalqına böyük yardımlar etdi. O zaman bu işlərlə çalışanlar arasında dostum hüquqşünas Mustafa Vəkiloğlu da vardı.

Rusiyada bu tarixlərdə ixtilal müvəffəq olmuş, Kerenski hökuməti qurulmuşdu. Mən isə təhsil

limi tamamladığım üçün məmləkətimə qayıtmış, Qafqaz cəbhəsində vəzifə almışdım. Adı çəkilən cəmiyyətlə də əməkdaşlıq edərək böyük uğurlar qazanmışdıq ki, bu da başqa bir mövzudur. 1914-cü ildə Birinci Dünya müharibəsində Türkiyə də iştirak etmişdi. Rus orduları Şərqi vilayətlərimizi işğal etdilər. Sonra 1917-ci ildə çıxan rus ixtilalı üzərinə ruslar bütün cəbhələrdən əsgərlərini geri çəkildilər. Bu arada Qafqaz cəbhəsindən də ordularını çəkmişdilər. Bu istilalarda erməni məzəliminə və böyük fəlakətə uğrayan Şərqi vilayətimiz Bakı İslam Cəmiyyəti-Xeyriyyəsinə maddi və mənəvi bir çox yardımlar gördü.

Bu arada bizlərə böyük təsiri olan bir hadisəyə də qısaca toxunmaq istəyirəm. Yuxarıda bildirdiyim zamanlarda, yəni Balkan hərbi və ondan sonrakı vaxtlarda el altından Türkiyədə nəşr edilən qəzet və məcmuələri təmin edib oxuyurduq. Balkan hərbinin nəhayətində əlimizə keçən bir məcmuədə bir xanım mühərririn məqaləsi zəfər çoşmuş olan intiqam hisslərimizi dağıtmağa səbəb oldu. Xanım mühərrir tarixdən misallar göstərərək zəfər sərxoşluğu içində olan düşmənlərə yaxşı bir dərs vermək üçün intiqam qılıncının sürətlərində sönməməsi və o sürətlə hazırlanmağımıza lazım gəldiyi fikirlərini aşılayırdı. Bu xanım və onun kimi minlərlə oyanmış türk nəslinin təsiri və böyük qurtarıcının iman və əzmi Türkiyəni zəfərdən zəfərə çatdırdı.

Qısaca izah etdiyim bu xatirələrlə o zamanın milliyyətçilik və türkçülük cərəyanları haqqında məlumat verib bu əlli türkün hisslərinə tərcüman ola bildimsə, həqiqətən, özümü bəxtiyar hesab edərdim. Xatirələrimə daxil bu əlli türkdən məndən başqa hələ sağ olub Türkiyədə olan üç yoldaş vardır: Milli Azərbaycan hökuməti daxiliyyə naziri Mustafa Vəkiloğlu, Milli Azərbaycan Məclisi rəisi Əlimərdan bəy Topçubaşının kürəkəni Ələşraf Kürdəmir və Ali Ticarət Məktəbi məzununu Hüseyin Camal Yanar bəylər. Onlara və yaşadığıları yer və aqibətləri haqqında məlumatım olmadığı yaşayan digər yoldaşlara sağlamlıq arzulayıram, önlərə Tanrıdan rəhmət diləyirəm. Eyni zamanda türk ölkəsi Azərbaycanın da istiqalına təkrar qovuşmasını candan diləyirəm.